

QARABAĞIN AQRBIOMÜXTƏLİFLİYİ: MÖVCUD İMKANLAR VƏ GƏLƏCƏK PERSPEKTİVLƏR

Zeynal Əkpərov

AMEA-nın Genetik Ehtiyatlar İnstitutu

Yuxarı Qarabağ və işğaldan azad edilmiş ətraf rayonlar əsasən dağlıq ərazidə yerləşir, mürəkkəb relyefə, kontinental iqlim şəraitinə və münbit torpaqlara malik olduğundan bu ərazilər həmişə mədəni və yabanı əcdad bitkilərin biomüxtəlifliyi baxımından seçilmişdir. İşğala qədər bölgədə beynəlxalq ekspertlərin və tanınmış alimlərin iştirakı ilə çoxsaylı ekspedisiyalar keçirilmiş və belə qənaətə gəlinmişdir ki, Qarabağ biomüxtəlifliyinin genetik ehtiyatlarının zənginliyinə görə ümumən Qafqaz regionunda seçilir. Burada mədəni bitkilərin yabanı əcdadları geniş yayılmış, çoxsalı nadir və endemik növlər mövcud olmuşdur. Buğda bitkisinin bir sıra becərilən (*Triticum aestivum*, *T. dicoccum*, *T. durum*, *T. compactum* və s.) və yabanı (*T. urartu*, *T. boeoticum* və s.) növləri, qarğıdalı, kartof, noxud, üzüm, nar, eləcə də qərzəkli bitkilər regionun xarakterik bitkilərindən olmuşdur. Qarabağ bölgəsi bir sıra efiryağlı, aromatik, dərman, bəzək və digər qeyri-ənənəvi bitkilərin də vətəni hesab edilir. Bir sıra tarixi faktlardan məlumdur ki, Qarabağ qədim yaşayış və əkinçilik mərkəzlərindən biridir. Belə ki, 1926-cı ildə Əsgəran qalası yaxınlığındakı (Ağdam şəhərinə yaxın) Xocalı qəbiristanlığından tapılmış, eramızdan əvvəl II minilliyə aid dolçanın (su qabının) qulpunda buğda və darı şəkillərindən ibarət relyeflər təsvir olunmuşdur. Bu fakt onu göstərir ki, Qarabağda insanlar hələ eramızdan əvvəl kənd təsərrüfatı bitkilərinin becərilməsi və saxlanması ilə məşğul olmuşlar.

Qarabağda kənd təsərrüfatı həmişə iqtisadiyyatın əsasını təşkil etmişdir. 1822-ci ilin məlumatına görə, Qarabağ xanlığında hər il orta hesabla təxminən 2200 çətvər buğda, 11000 çətvər arpa, 2250 çətvər çəltik, 400 çətvər darı, 250 çətvər pərinc, 550 çətvər pambıq, 50 çətvər kətan, 5 çətvər küncüt, 7 batman gənəgərçək əkilirdi (Yunis Hüseynov, Qarabağ tarixi mənbələrdə, Bakı, 2012). Keçmiş Sovet İttifaqı dövründə də Qarabağda kənd təsərrüfatı xeyli inkişaf etmişdir. İşğaldan azad olunmuş ərazilər 1988-ci ilə qədər yüksək kənd təsərrüfatı göstəricilərinə malik idi. Həmin tarixdə ölkədə taxıl istehsalının 14,3 faizi, pambıq istehsalının 3,3 faizi, üzüm istehsalının 31,5 faizi, kartof istehsalının 6,3 faizi bu ərazilərin payına düşürdü. Burada becərilən bitki sortlarının müəyyən hissəsi üzrə toxumçuluğun təşkili AMEA Genetik Ehtiyatlar İnstitutunun Qarabağ Elmi Tədqiqat Bazasında (QETB) aparılmışdır. Həmin dövrdə QETB-də müxtəlif bitkilərə aid 30-dan çox yüksəkməhsuldar sort və yüzlərlə hibrid formalar yaradılmış, Qarabağ bölgəsinin təsərrüfatlarında geniş becərilərək regionda kənd təsərrüfatının inkişafına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərmişdir. Baza işğala məruz qaldıqdan sonra orada tədqiqat işləri dayandırılmışdır.

2003-cü ilin payızından QETB-də bölgə üzrə dənli taxıl və meyvə bitkilərinin elmi və xalq seleksiyası sortlarının, nəsl kəsilməkdə olan formaların toplanılması, öyrənilməsi və qorunması sahəsində işğaldan əvvəlki ənənəvi tədqiqatlar davam etdirilmişdir. Tədqiqat işlərinin nəticəsində 9 sort (buğdanın Maya, Alyans, Cənub, Almaz, Leyla, Start, Xəmsə sortları və arpanın Uğur, Cəmil sortları) dövlət sınağına təqdim olunmuş, bunlardan Maya və Alyans bərk buğda, Start, Cənub, Almaz və Leyla yumşaq buğda, arpanın Cəmil sortları rayonlaşdırılmış, onların ilkin toxumçuluğu təşkil edilərək bölgənin təsərrüfatlarında yayılması üçün super elit və elit toxum materialları istehsal edilmişdir.

AMEA-nın Genetik Ehtiyatlar İnstitutu işğaldan azad edilmiş ərazilərdə aqrbiomüxtəlifliyin monitorinqi, yeni bitki sortlarının yaradılması, eləcə də bölgədə taxılçılığın, pambıqçılığın, meyvəçiliyin, üzümçülüynün və yemçiliyin elmi əsaslarla bərpası və inkişafı istiqamətində elmi tədqiqat işlərini davam etdirir.